

SOCIALINIO ELGESIO NUKRYPTIMŲ TEISINIS VERTINIMAS TARPUKARIO LIETUVOJE

Valdas Pruskus

*Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva
El. paštas politologija@vgtu.lt*

Anotacija. Straipsnyje analizuojama prostitucijos raida ir valstybės pastangos ją reglamentuoti tarpukario Lietuvoje. Atskleidžiama politinių partijų pozicija prostitucijos reglamentavimo atžvilgiu. Aptariamos „Laikinosios prostitucijos reglamentacijos taisyklės“ (1919) ir jų taikymo ypatumai. Remiantis publikacijomis to meto spaudoje, analizuojama visuomenės reakcija į prostitucijos reglamentavimo praktiką ir jos pasekmes.

Reikšminiai žodžiai: tarpukario Lietuva, prostitucija, įstatymas, visuomenė, prostitucijos reglamentavimas, abolicionizmas, policija.

Įvadas

Prostitucija – viena seniausių profesijų. Visada buvo moterų, teikiančių seksualines paslaugas už atlygį. Tai daryti jas paskatindavo įvairios ekonominės ir socialinės aplinkybės. Tačiau skirtingose šalyse prostitucija reiškėsi skirtingai. Taip pat visais laikais valstybės stengėsi ją kontroliuoti ir reglamentuoti (James 2003: 45–57). Tuo buvo siekiama apsaugoti visuomenę nuo ligų plitimo, kita vertus, suteikti prostitutėms, kaip specifinei socialinės atskirties grupei, teisinį veiklos pagrindą. Ne išimtis čia ir Lietuva.

Įprasta manyti, kad prostitucija yra miestietiško gyvenimo palydovė. Tai iš dalies tiesa, ką rodo ir faktai. Tačiau tiesa ir tai, kad jos raidą didžia dalimi lemia konkrečios socialinio bei kultūrinio gyvenimo aplinkybės, toji socialinė realybė, kurioje šis fenomenas reiškiasi.

Prostitucijos šaknys Lietuvoje siekia XV a. Tuo metu didieji Lietuvos miestai – Vilnius ir Kaunas jau buvo gavę magistrato teisę, pagal kurią prostitucija ir ištvirtavimas buvo draudžiami kaip ir daugelyje Europos miestų. Tačiau Lietuvoje miestų buvo nedaug ir jie tuo metu nebuvo taip išsivystę, be to, gyventojų juose buvo negausu, taip pat menkas ir miestelėnų sluoksnis. Pagrindinę vietinių laisvų miestiečių dalį sudarė išeiviai iš kaimo, kur buvo stiprios moralinės tradicijos.

Šeima ir jos vertybės buvo visuotinai pripažintos. Todėl atrodo, nebūta ir didesnių prielaidų prostitucijai tarpt. Tačiau, plečiantis prekybiniams ryšiams su Vakarų šalimis, į Lietuvą skverbėsi ir naujos mados bei reiškiniai, kurie atkeliavo kartu

su atvykstančiais į kraštą didikais užsieniečiais (tiesa, jų buvo nedaug), turinčiais čia įvairių reikalų. Keliaujantys didikai su savimi neretai veždavosi ir prostitutas. Dalis jų čia pasilikdavo, pakvistos vietinių didikų, kurie jas pasiimdavo į savo dvarus.

Miestuose prostitucijai tarpti sąlygos buvo prastos. Kadangi miestų infrastruktūra buvo menka, o paslaugų (viesbučių, užėigų,), pramogų industrija neišplėtota, tai nebuvo nei potencialių klientų, nei potencialių šių paslaugų teikėjų (padavėjų, kirpėjų, siuvėjų, dirbtuvių darbininkų, pardavėjų – šiose profesijose tuo metu dirbo daugiausia vyrai) (Minkevičius 1938: 17). Taip pat nebuvo ir didesnio tokių paslaugų poreikio. Be to, nebuvo daug vietinių laisvų, nepriklausomų moterų, kurios galėtų tokias paslaugas teikti ir iš to užsiėmimo pelnytis.

Tačiau tai nereiškia, kad prostitucijos nebūta. Galima spėti, kad tokių moterų nebuvo daug ir jos nebuvo visuomenės dėmesio centre, nes visada turėjo priedangą, dirbdamos tarnaitėmis – ir pirmiausia dvaruose.

Todėl nenuostabu, kad pirmajame Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinyje – *Kazimiero teisyne* (15 a.), apie šį reiškinį neužsimenama. Iš dalies tai galima paaiškinti ta aplinkybe, kad šis teisynas apėmė tik turtinius nusikaltimus. Tačiau jei prostitucija būtų plačiai paplitusi, neabejotinai ji būtų susilaukusi dėmesio ir teisinio įvertinimo.

Kaip pastebi žinomas Lietuvos statutų tyrėjas V. Vancevičius, pirmą kartą prostitucija buvo įvardinta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Trečiajame statute (1588 m.). Statuto 14 skyriaus 30 paragrafo 1 punktas skelbė, kad vedybinės ištikimybės laužytojai baudžiami mirties bausme, o 2-ajame punkte numatytos didelės piniginės baudos už nevedybinius lytinius santykius.

Taigi ši veika buvo kvalifikuojama kaip sunkus nusikaltimas visuomenės dorovei. Už šiuos nusikaltimus galėjo būti paskirta ir mirties bausmė (Vancevičius 1981). Tačiau dažniausiai moterys būdavo išplakamos. Remdamiesi Statuto nuostata, tėvai galėjo atsižadėti savo dukters ir atimti paveldėjimo teisę, jeigu ji paleistuvavo (Veržbavičius 1930). Statute numatytos bausmės rodo, kad prostitucija jau buvo tapusi gyvenimo realybe, pastebimu faktu, kuris reikalavo ir teisinio įvertinimo. Nepaisant numatytų gana griežtų bausmių, prostitucija neišnyko ir vėlesniais laikais (Дюфур 1999: 112). Po trečiojo Žečpospolitos padalinimo, prijungus Lietuvą prie Rusijos imperijos, krašte įsigaliojo ir jos įstatymai, susiję su prostitucija.

XVIII a. pradžioje prancūzų pavyzdžiu Rusijoje buvo įkurti pirmieji viešnamiai („bordeliai“), į kuriuos apsukrūs vertėivos „įdarbindavo“ neturtingas jaunas merginas ir moteris, suteikdavo joms pragyvenimą, „stogą“ ir globą. Viešnamių priežiūra ir kontrolė buvo pavesta policijos tarnybai, kuri itin uoliai juos prižiūrėjo, gaudavo iš jų savininkų asmeninės naudos kyšiais. Kadangi didžiausią konkurenciją viešnamiams sudarė laisvosios prostitutės, policija labiausiai jas persekiojo ir baudė. Tuo laikotarpiu patys policijos pareigūnai sprendė, kokias bausmes taikyti prostitutėms.

Dažniausiai tokios moterys būdavo išplakamos ir išsiunčiamos iš miesto. Tačiau šios priemonės nebuvo efektyvios, o prostitučių gretos augo. Dėl sunkių ekonominių sąlygų jų gretas papildydavo vis naujos šio verslo rekrutės. Jų ypač padaugėjo po baudžios panaikinimo (1861 m.), kai valstiečiai masiškai patraukė į miestus ieško-

dami darbo ir geresnio gyvenimo. Dalis valstiečių moterų, neradusios darbo, papildė prostitučių gretas.

Valdžios pastangos baudmėmis kontroliuoti šį procesą pasirodė neefektyvios. Tačiau šis reiškinys plito. Valdžia suprato, kad represinėmis priemonėmis reiškinio nesunaikins, todėl pasiryžo prostituciją legalizuoti. 1892 m. buvo priimtas įstatymas, pagal kurį visos merginos, besivertusios šiuo verslu, turėjo registruotis policijoje. Nesilaikiusios nurodymo, buvo baudžiamos 7 dienų areštu kalėjimo tvirtovėje. Visos prostitutės privalėjo pereiti ir prievartinį privalomą medicininį patikrinimą (Дюфур 1999: 134).

Tačiau ši priemonė pasirodė neveiksminga, nes daugelis prostitučių, bijodamos viešumo, ėmė slapstytis, pasitraukė į pogrindį. Vykdyti viešnamių, ir ypač prostitučių, kontrolę bei priežiūrą ir toliau buvo pavesta policijai.

Minėti nuostatai 1892 m. įsigaliojo ir Lietuvoje. Caro valdininkai stengėsi kontroliuoti šį verslą, nes tai buvo nemažai pajamų teikianti sritis (kyšiai iš viešnamių savininkų ir prostitučių buvo įprastas reiškinys). Tačiau Lietuvoje tokios ryškios prostitucijos ir tokių stambių viešnamių kaip Rusijos didmiesčiuose (Maskvoje, Sankt Peterburge) nebuvo. Daugelis vietinių prostitučių, įsibauginusios prievartinės medicininės kontrolės, perėjo į pogrindį. Ilgainiui buvo suprastas šio potvarkio nenaudingumas. Policijos vadovai siūlė caro valdžios administracijai jį panaikinti, iš dalies ir todėl, kad matė tokio sprendimo naudą sau. 1910 m. šis įstatymas buvo panaikintas.

Tačiau tai neturėjo didesnės įtakos prostitucijos verslui. Jis išliko, o Pirmojo pasaulinio karo metais, klostantis palankiai socialinei terpei ir aplinkybėms, dar labiau išplito. Didmiesčiuose (Vilniuje ir Kaune) buvo įkurti viešnamiai, kurių nuolatiniais klientais tapo vokiečių okupacinės kariuomenės kariškiai. Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę (1918 m.), prostitucija tapo viena iš daugelio socialinių problemų, kurias paveldėjo jauna valstybė ir kurią reikėjo spręsti.

Prostitucijos fenomenas ir jos reglamentavimo peripetijos tarpukario laikotarpiu mažai tyrinėtos. Reiškinių priežastis ir paplitimą tarpukario Lietuvoje yra aptaręs P. Minkevičius diplominiame darbe „Metodai ir priemonės kovai su prostitucija“, kuris išleistas atskiru leidiniu 1938 m. Tačiau šio socialinio reiškinio reglamentavimas nėra išsamiau nagrinėtas, kaip ir visuomenės reakcija į valdžios pastangas šią veiką griežtai kontroliuoti.

Šio straipsnio tikslas – paanalizuoti valstybės pastangas reglamentuoti prostituciją ir to meto visuomenės reakciją į reglamentacijos praktiką ir jos pasekmes.

Valstybės pastangos reglamentuoti prostituciją Lietuvoje

Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę ir pasitraukus vokiečių kariuomenei, daugelis viešnamių neteko savo nuolatinų klientų, o prostitutės – darbo. Dalis jų ėmėsi pačios ieškoti sau klientų ir dirbti savarankiškai. Daugiausia klientų ieškota didmiesčių pasilinksminimo vietose – kavinėse, restoranuose, viešbučiuose. Savininkai tokiai veiklai netrukė ir netgi palaikė, nes tai padėjo pritraukti daugiau lankytojų. Savarankiškai dirbusių prostitučių gretas nuolat papildydavo neturtingos jaunos merginos ir moterys,

atvykusios iš kaimo į didmiesčius ieškoti darbo ir geresnio gyvenimo. Sėkmė lydėdavo ne visas. Dalis neretai tapdavo sumanių sutenerių aukomis ir pakliūdavo į pusiau legaliai veikusius viešnamius.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje to meto Vakarų šalių, prostitucijos kaip socialinio reiškinių egzistavimo priežastys buvo analogiškos. Teisininkas P. Minkevičius, tyrinėjęs šią problemą diplominiame darbe „Metodai ir priemonės kovai su prostitucija“, nurodė tokias svarbiausias priežastis: 1) materialinės aplinkybės (ekonominis skurdas, mažas moterų atlyginimas, nedarbas), 2) individualūs faktoriai (inteligencijos stoka ir charakterio silpnybės), 3) veiksniai, skatinantys užsiimti prostitucija (vienatvė, lytinis palaidumas, alkoholis, seksualinis neišprusimas), 4) viešųjų namų buvimas ir prekyba baltosiomis vergėmis (Minkevičius 1938: 8–21).

Plintant prostitucijai, daugėjo ir susirgimų lytinėmis ligomis. Visuomenėje buvo plačiai paplitusi nuomonė, kad pagrindinės jų platintojos yra prostitutės. Tai skatino valdžią imtis ryžtingų priemonių padėčiai keisti.

Išeities ieškota dairantis tiek į Vakarų šalių praktiką, tiek į dar carinėje Rusijoje galiojusią tvarką, kuri galiojo ir Lietuvos teritorijoje iki Pirmojo pasaulinio karo.

Vieningo požiūrio šiuo klausimu nebūta ir tarp Lietuvos politinių partijų. Kairiųjų pažiūrų partijos (socialistai, liaudininkai) prostituciją laikė blogiu, kurį gimdo kapitalistinė santvarka, o prostitutės – jos aukos, todėl kova su prostitucija negali būti beatodairiška (negali būti prievarta registruojamos, nes tai pažeistų individų teises). Taip pat pripažinta, kad prostitučių veikla turi būti aiškiai reglamentuota, kaip tai buvo daroma tuo metu Vakarų šalyse. Tiesa, ne visos partijos tam pritarė.

Prieš prostitucijos legalizavimą griežtai nusiteikę buvo krikščionys demokratai, puoselėjantys šeimą ir jos vertybes. Prostitucija laikyta šeimos, taip pat ir tautos moralinių pagrindų griovėja. Tokias nuostatas stengėsi visuomenėje diegti ir krikdemus palaikiusi *Lietuvių katalikių moterų draugija*, kuri rūpinosi vaikų prieglaudomis ir jaunimo užimtumu, ir buvo smarkiai išplėtojusi savo veiklą (1926 m. Lietuvoje draugija turėjo 270 skyrių ir beveik 30 000 narių).

Moralizavimas spaudoje ir diskusijos šiuo klausimu nebuvo itin vaisingos.

Nesant vieningo požiūrio į prostitucijos legalizavimą, griebtasi kompromiso. Pagrindinis dėmesys buvo sukoncentruotas į prostitutas kaip užkrečiamųjų ligų platintojas, stengiantis suregistruoti jas kaip potencialias ligų nešiotojas. Laikytasi pažiūros, kad suregistravus visas prostitutas, bus įmanu situaciją kontroliuoti. Taip savo metu elgėsi caro valdžia, 1892 m. išleidusi įstatymą dėl prievartinio prostitučių registravimo ir tokiu administraciniu būdu bandžiusi spręsti prostitucijos problemą. Panašiai buvo pasielgta ir Lietuvoje.

1919 m. buvo išleistos vidaus reikalų ministro aprobuotos *Laikinosios prostitucijos reglamentacijos taisyklės* (Laikinosios Vyriausybės žinios 1919). Jos draudė steigti ir laikyti viešuosius namus, tačiau tokia veikla nebuvo reglamentuota baudžiamojo statuto. Kitaip tariant, tai nebuvo laikoma baudžiamuoju nusikaltimu. Todėl „faktiškai viešnamiai egzistavo pusiau legaliai“. Kaip pastebi P. Minkevičius, „Kaune, Nemuno, Gardino gatvėse, berods, iki 1930 m.“ (Minkevičius 1938: 22).

Tik 1935 m., priėmus *Įstatymą kovos su venerinėmis ligomis*, tokia veika – viešųjų namų laikymas – **reglamentuota Baudžiamojo statuto 524¹ str.**, ir už tai numatyta bausmė kalėti sunkiųjų darbų kalėjime iki 3 metų.

Viešnamių, veikusių pusiau legaliai, egzistavimas didesnių problemų valdžiai nekėlė, nes dirbusių prostitučių veikla buvo kontroliuojama. Kur kas didesnę rūpestį kėlė laisvosios prostitutės, kurias sukontroliuoti buvo sunku. Oficiali nuostata buvo tokia – **prostitučių registro sudarymas ir jų prievartinė medicininė priežiūra padės kontroliuoti prostitučių judėjimą ir užkrečiamųjų ligų plitimą.**

Vidaus reikalų ministro išleistos *Laikinosios prostitucijos reglamentacijos taisyklės* numatė, kad kiekviename didesniame mieste organizuojamas Sveikatos apsaugos komitetas iš apskrities arba miesto gydytojo, kariuomenės gydytojo (jei toks būdavo) ir dviejų savivaldybės atstovų – miesto ir apskrities (Skapcevičius, Maksimaitis 1990: 35). Komiteto pirmininkas – miesto gydytojas.

Sveikatos apsaugos komitetas sprendė, kurios moterys turėjo būti įrašomos į *prostitucijos registrą*. Pagrindas moterį įrašyti į registrą buvo:

- jos pačios pareiškimas apie norą registruotis,
- asmens, užsikrėtusio nuo moters venerine liga, pareiškimas, ir jo patikrinimas,
- patikimos komiteto agentų ar policijos žinios, kad moteris verčiasi prostitucija.

Sveikatos apsaugos komitete užsiregistravusi moteris, norinti verstis prostitucija, vietoj paso gaudavo sanitarinę knygutę su nuotrauka, instrukcijomis, sanitarinės kontrolės lapais, raštiškai pasižadėdavo laikytis nustatytų reglamentacijos taisyklių.

Prostitutės privalėjo du kartus per savaitę Sveikatos apsaugos komiteto nurodytoje vietoje tikrintis sveikatą. Sanitarinėje knygutėje buvo fiksuojama sveikatos būklė ir apžiūros data. Sergančios venerinėmis ligomis turėjo gydytojui nurodyti jas užkrėtusį asmenį – jos *buvo gydomos ligoninėse nemokamai*. Šias išlaidas padengdavo miestų ir apskričių savivaldybės.

Prostitutėms buvo draudžiama gyventi daugiau kaip po dvi viename bute, šalia mokyklų, kartu su nepilnamečiais, priiminėti klientus, jaunesnius kaip 18 metų. Norint pakeisti gyvenamąją vietą, per 24 val. buvo privalu apie tai pranešti Sveikatos apsaugos komitetui. Norėdamos išeiti į miestą, jos privalėjo pranešti šeimininkei. Be to, šioms moterims buvo draudžiama lankytis teatruose.

Tokia kontrolės sistema pavertė prostitutas ypatinga socialine grupe, kuriai padidintą dėmesį skyrė ne tik valdžia, bet ir spauda, o per ją ir visuomenė.

Visuomenės reakcija į prostitucijos reglamentavimo praktiką ir jos pasekmes

Prostitučių registracijos sistema ilgainiui pasirodė neefektyvi dėl dviejų dalykų: tai nesumažino prostitučių skaičiaus ir nedavė laukiamų rezultatų kovojant su lytinėmis ligomis (nesumažino ligų plitimo).

Pirma, prostitutės stengėsi išvengti registracijos. Policijos vykdoma „prostitučių medžioklė“ paskatino jas būti budrias ir išradingas. Dalis jų perėjo į gilų pogrindį (Striau-

kas 1937: 22) ir teikė paslaugas tik gerai pažįstamiems asmenims, kitos – pasidavusios sekso industrijos bosų vilionėms, vyko tęsti šio verslo užsienyje.

1927 m. Lietuvoje registruotų prostitučių iš viso buvo 265 (Alytaus aps. – 15, Ežerėnų aps. – 4, Kauno m. – 222, Panevėžio m. – 1, Šiaulių m. – 7, Telšių aps. – 1, Trakų aps. – 1, Ukmergės aps. – 6, Vilkaviškio aps. – 8) (Šidlauskas 1929: 123).

1928 m. visoje Lietuvoje jau įregistruotos 335 prostitutės, nors policijos valdininkai tvirtino, kad jų buvo 2500–3000. Taigi tik 10 proc. prostitučių buvo policijos kontroliuojamos (Minkevičius 1938: 26–27).

Reikia pastebėti, kad suregistruoti prostitutės sunkiai sekėsi ir tuometinės Europos valstybių atitinkamoms institucijoms. Antai, Paryžiuje būta apie 50 000 prostitučių, iš kurių tik 7000 policijos registruotų, Briuselyje – 15 000, o registruotų – tik 200.

Antra, neracionali pasirodė ir pati kontrolė, jos vykdymas – niekuo nereglamentuotas. Mat įrašymas į registrą buvo gana subjektyvus dalykas (įrašyti buvo galima remiantis komiteto agentų pranešimais ar apskundus), todėl į jį patekdavo ir niekuo dėtos moterys. Iš moterų buvo atimami pasai, o vietoj jų išduodamos prostitučių knygelės. Tai buvo akivaizdus moterų pilietinių teisių apribojimas (pilietis turi teisę turėti pasą). Policijos pareigūnai neretai savo nuožiūra sprendė, kas turėtų būti patikrintas, ir tuo peržengdavo savo įgaliojimus.

P. Kalvaitytė pateikia tokios elgsenos pavyzdį, kuris susilaukė plataus visuomenės atgarsio. 1925 m. pavasarį Kėdainiuose vieno vakarėlio metu policijos nuožiūra buvo priverstinai patikrinta sveikata visai moteriškajai besilinksminančios jaunuomenės pusei. Vyriškoji buvo palikta laisva (Kalvaitytė 1929: 74). Tai buvo aiškus moterų pažeminimas, sukėlęs moterų organizacijų protestus. Taip pat šis įvykis patvirtino ir taisyklių spragas.

Trečia, registracija nesumažino, bet atvirkščiai – padidino prostitučių skaičių. Reikaltas, kad policija kiekvieną dieną naujai, papildomai pagautas merginas įregistruodavo, ir taip parūpindavo profesionaliajai prostitucijai naujų aukų, taip uždėdama joms gėdos spaudą ir atimdama galimybę grįžti į doros kelią. Likdavo tik vienas kelias – tęsti prostitutės darbą.

Ketvirta, prostitučių registracija ir jų prievartinė medicininė apžiūra nesumažino lytiškai plintančių ligų. Tai rodė, kad šių ligų platintojų būta žymiai daugiau, ir nebūtinai tai turėjusios būti prostitutės. 1924 m. registruotų prostitučių, sergančių užkrečiamosiomis ligomis, Lietuvoje buvo 617. Kasmet būdavo įregistruojama iki 150 naujų (Lietuvos žinios 1929). Taigi 1929 m. jų skaičius siekė 1200. Šios moterys buvo gydomos valstybės lėšomis. Vieno sergančiojo užkrečiamąją lytinę ligą asmens gydymas vidutiniškai kainavo 150 litų (vienos paros gydymo išlaidos – 5 litai). Taigi susidarydavo nemažos išlaidos, kurias teko mokėti visuomenei. Vien Kauno miesto prostitučių gydymas valstybei kainavo 80 000 litų per metus. Nenuostabu, kad spaudoje pasirodydavo piktokų straipsnių, akcentuojančių, kad prostitucija ne tik moralinis nusikaltimas, bet ir sunki ekonominė našta valstybei ir visuomenei (Kalvaitytė 1929: 77). Tačiau, šiaip ar taip, sergančios registruotos prostitutės buvo kontroliuojamos.

Augo ir užkrečiamosios ligos. Kaip pastebi P. Kalvaitytė, tyrinėjusi prostitucijos socialines pasekmes, remdamasi statistikos duomenimis, lytinių ligų būta žymiai daugiau

nei džiovos susirgimų. Pavyzdžiui, 1927 m. įregistruota 2219 džiovos atvejų, lytinių ligų – 2459. O 1928 m. džiovos – 1402, lytinių ligų – 4002 (Kalvaitytė 1929: 77). Tad galima spėti, kad šių ligų plitimo priežastys įvairesnės, platiniojų ratas žymiai platesnis, ir nebūtinai tai turėjusios būti tik prostitutės.

Laikinosios taisyklės ir jų taikymo praktika visuomenėje susilaukė nevienareikšmio, ypač inteligentijos, vertinimo.

Medikai gana palankiai įvertino taisykles, nes jos įteisino prievartinę priverstinę potencialaus ligų nešiotojų apžiūrą (Šidlauskas 1929: 122–123). Tai žymiai palengvino medikų darbą ir iš dalies užtikrino šio tipo ligomis sergančių asmenų nustatymą ir profilaktiką. Tai rodo ir statistiniai duomenys. 1922 m. naujai susirgusių sifiliu įregistruota 481, 1923 m. – 478, 1924 m. – 588, 1925 m. – 668, 1926 m. – 878, 1927 m. – 1291. A. Šidlausko teigimu, „policija, ypač miestuose, turėtų daugiau kreipti atodairas į paleistuvystę ir pranešinėti Sveikatos apsaugos komitetui apie jų susektą ir išaiškinimą prostituciją, kas sumažintų užkrečiamųjų ligų plitimą“ (Šidlauskas 1929: 123).

Žymiai kritiškiau laikinąsias prostitucijos reglamentavimo taisykles vertino *teisininkai*. Straipsnio „Prostitucijos reglamentacijos klausimu“, paskelbto žurnale „Policija“, autorius, pasirašęs kriptonomu A. J., pripažįsta, kad „prostitucijos reglamentavimu siekiama lyg ir labai svarbaus tautos sveikatos atžvilgiu tikslo“, tačiau abejoja, ar tinkamomis priemonėmis tai daroma (A. J. 1929: 192). „Mes siekiame užregistruoti užsiimančią prostituciją (t. y. padariusias iš paleistuvavimo sau pragyvenimo šaltinį) moteris. Bet argi mes neturime krašte žymiai didesnę skaičių vyrų ir moterų, kurios serga veneros ligomis? Argi tie (tos) neplatina veneros ligų? Jų visų įregistruoti ir sanitarines knygutes vieton paso išduoti mes negalime, nes įstatymai neleidžia“, – pastebi autorius (A. J. 1929: 193).

Paso atėmimas iš piliatės (nors ir prostitutės) ir prostitutės knygelės išdavimas vietoj jo, įvairūs suvaržymai dėl buto, gyvenamosios vietos keitimo, taip pat ne vieną iš jų atgrasydavo nuo registracijos ir vertė užsiimti šia veikla slapta. Tačiau daugiausiai autoriaus kritikos sulaukė 3-iasis taisyklių skyrius, kuriame kalbama, kad Sveikatos apsaugos komitetas įtraukia į registrą šias prostitutes: a) išreiškusias norą registruotis, b) remiantis užsikrėtusio nuo prostitutės asmens pranešimu ir patikrinus tą pranešimą, c) remiantis patikrintomis policijos ar komiteto agentų žiniomis apie vienos ar kitos moters vertimąsi prostitucija.

Dėl pačios prostitutės pareikšto noro registruotis teisėtumo atžvilgiu abejonių ne kyla. Kur kas labiau abejotinas atrodo „b“ punktas. Tiesa, kaip pastebi autorius, asmuo, užsikrėtęs nuo prostitutės (už atlyginimą), galėjo komitetui ar policijai tai pranešti ir nurodyti visus reikiamus duomenis, tačiau vargiai, ar komitetas galėjo tą pranešimą patikrinti. Apklausiamą prostitutę (dar neįregistruotą), be abejonės, tai paneigtų. Tam buvo būtina ją apžiūrėti, tačiau tokia teisė Komitetui nesuteikta. Tą galima buvo padaryti tik teismo sprendimu. Priešingu atveju Baudžiamasis str. Nr. 651 už tokią veiklą numatė baudžiamąją atsakomybę (A. J. 1929: 193). Deja, praktikoje šia teise moterys naudojosi retai.

Abejonių kėlė ir minėto punkto „c“ dalis, kurioje numatyta prievartinė registracija remiantis agentų žiniomis, tačiau tos žinios galėjo būti ir klaidinančios. Būtent taip at-

sitiko minėtu Kėdainių atveju, kai merginos buvo patikrintos kaip tariamos prostitutės, remiantis agentų žiniomis, kurios pasirodė klaidingos. Įvykis baigėsi tuo, kad kaltinamųjų suole sėdėjo ne prostitutės, bet tie, kurie norėjo jas įregistruoti.

Autorius mano, kad nepateisinama ir tai, kad pagal registracijos taisykles iš moterų buvo atimami pasai ir vietoj jų išduodamos sanitarinės prostitučių knygelės. Pasų atėmimas iš piliečių (nors ir prostitučių) laikytas visiškai nepateisinamu dalyku ir dideliu asmenų teisių suvaržymu, juolab kad tai neatitiko Lietuvos pasų įstatymo, kuris reikalavo, kad kiekvienas pilietis (ar pilietė) nuo 17 m. amžiaus išsiimtų ir turėtų su savimi pasą. Tik 8-ajame šio įstatymo punkte buvo numatyta, kad tik krašto apsaugos tarnautojai ir moksleiviai, stodami į tarnybą ar mokyklą, turėjo atiduoti pasus tai įstaigai, į kurią stojo, o vietoj jo gaudavo atitinkamus liudijimus. Tačiau ten nė žodžio nebuvo pasakyta apie tai, kad ir iš prostitučių galėjo būti (ar turėjo būti) atimami pasai (A. J. 1929: 193).

Autoriaus nurodytos teisinės taisyklių spragos ir prieštaravimai, deklaruojamų reikalavimų neatitiktis konstitucijai ir kitiems įstatymų galios aktams nesusilaukė valdžios dėmesio. Tačiau buvo išgirstos ir palaikytos *abolicionisčių*, kurios nuo pat taisyklių priėmimo laikė jas neteisingsiomis ir žeminančiomis moteris.

Abolicionizmas (lot. *abolitio* – panaikinimas) – visuomeninis judėjimas, siekiantis panaikinti kokį nors įstatymą. Taip buvo pavadintas Moterų sąjūdis, kilęs Anglijoje 1870 m., kai Jeseфина Butler pradėjo agitaciją už prostitucijos reglamentacijos panaikinimą, laikydama tai tam tikra moterų vergijos forma. Ilgainiui šis sąjūdis išplito visame pasaulyje. 1875 m. buvo įkurta Tarptautinė abolicionistų federacija. 1877 m. Ženevoje surengtas I kongresas. Trečiajame federacijos kongrese (Hagoje) buvo priimtas Tarptautinės abolicionistų federacijos statutas. Pagrindinis abolicionistų uždavinys – kovoti su administraciniu prostitucijos tvarkymu ir moksliskai studijuoti prostitucijos reiškinį.

Reikia pastebėti, kad abolicionizmo sąvoka dažnai klaidingai suprantama. Neretai manoma, kad abolicionizmas turi reikšti prostitucijos panaikinimą, o abolicionistai yra tie, kurie nori įstatymais panaikinti prostituciją. Tačiau iš tikrųjų abolicionistai rūpinasi tuo, kad būtų panaikinti įstatymai ir policijos nuostatai, kuriais reglamentuojama prostitucija. Jie kovoja prieš tokius įstatymus, kurie numato prostitučių registraciją, priverstinį jų sveikatos tikrinimą, ir kurie susiję tik su viena lytinių santykių dalyvių puse (moterimis). Abolicionizmo oponentai prostituciją tapatina su principu „laissez-faire“ (*netrukdyk veikti*) ir teigia, kad panaikinus reglamentaciją neliks jokio mechanizmo, kuris galėtų sulaikyti laisvą ir neribojamą prostituciją. Be to, jie tvirtina, kad abolicionizmas neigia patį prostitucijos egzistavimo faktą. Tačiau tai neatitinka tiesos. Reglamentacijos panaikinimas nereiškia „laissez-faire“ politikos pripažinimo. Abolicionistai siekia ne pačios prostitucijos, bet jos reglamentacijos panaikinimo. Jie neignoruoja prostitucijos fakto ir skelbia, kad būtina tyrinėti reiškinį ir pozityviomis priemonėmis kovoti su tokia blogybe.

Abolicionistai siekė, kad paprastas prostitucijos veiksmas būtų traktuojamas taip, kaip ir kiekviena kita slepiama blogybė. Moteris valstybėje, abolicionistų teigimu, įstatymo atžvilgiu traktuotina lygiai taip pat, kaip ir vyras, kuris ja pasinaudojo.

Įstatymo intervencija yra reikalinga ne pačiam veiksmui, bet toms ypatingoms aplinkybėms ir padariniams, kuriuos sukelia dviejų asmenų lytinis aktas. Taigi ir atsakomybė taip pat abipusė.

Šios abolicionistų nuostatos padarė poveikį valstybių politikai. Daugelis Europos valstybių atsisakė prostitucijos reglamentacijos ir pradėjo kovoti su blogybe kitomis priemonėmis. Priverstinė prostitučių registracija buvo panaikinta: Anglijoje – 1888 m., Danijoje – 1906 m., Olandijoje – 1918 m., Bulgarijoje – 1911 m., Švedijoje – 1918 m., Čekoslovakijoje – 1922 m., Vokietijoje – 1927 m., Rusijoje – 1910 m. (Minkevičius 1938: 38–39).

Lietuvoje abolicionistų draugija buvo įsteigta 1920 m. rašytojos G. Petkevičaitės-Bitės iniciatyva. Draugija savo 26-iose skyriuose turėjo apie 1000 narių. 1921 m. gruodžio 28–29 d. Kaune įvyko pirmasis suvažiavimas, kuriame buvo nutarta leisti laikraštį „Lietuvos abolicionistas“ (1922 m. pasirodė 4 numeriai). Draugijos ilgametės pirmininkės (1924–1938 m.) dr. P. Kalvaitytės-Karvelienės pastangomis draugija buvo priimta į tarptautinę abolicionistų federaciją, dalyvavo jos suvažiavimuose (draugija veikė iki 1940 m., kol sovietų valdžios buvo uždaryta).

Lietuvos abolicionistės iš esmės laikėsi tarptautinės federacijos nuostatų ir savo veikloje vadovavosi abolicionizmo nuostatomis. Todėl suprantama, kad laikinosios prostitucijos reglamentavimo taisyklės joms buvo nepriimtinos, kadangi čia buvo akivaizdžiai paneigtos moterų teisės, jos pažemintos vyrų akyse, taip pat paneigta abipusė atsakomybė už lytinių santykių pasekmes ir padarinius.

Siekdamos konstruktyviai prisidėti prie prostitucijos reglamentavimo klausimo sprendimo, abolicionistės parengė reglamentacijos panaikinimo, kovos su veneros ligomis ir viešosios dorovės priežiūros projektus ir įteikė įstatymų leidybos organams.

Nepaisant įvairių visuomenės sluoksnių kritiškų nuomonių spaudoje, aktyvių vietinių abolicionistų veiksmų ir konkrečių pasiūlymų, keisti politikos prostitucijos reglamentavimo klausimu valdžia neskubėjo.

1935 m. buvo priimtas „Įstatymas kovos su venerinėmis ligomis“, kuriame „policinės įtakos pėdsakai“ išliko gana ryškūs. *Besiverčianti prostitucija moteris privalėjo registruotis, priešingu atveju, galėjo būti nubausta areštu arba bauda ne daugiau kaip 2500 litų* (Vyriausybės žinios 1935).

Baudžiamasis statutas buvo papildytas griežtomis bausmėmis už apkrėtimą venerinėmis ligomis. Už apkrėtimą sifiliu numatyta iki 6 metų sunkiųjų darbų kalėjimo (208 str.) (Baudžiamasis statutas... 1936).

Baudžiamajame statute atsirado ir 524¹ straipsnis, kuriame pirmą kartą buvo kriminalizuotas viešųjų namų ar kitokios paleistuvavimo vietos organizavimas ir laikymas. Už tokią veiką buvo numatyta bausmė – kalėti sunkiųjų darbų kalėjime iki 3 metų (Baudžiamasis statutas... 1936).

Gana griežtą valstybės poziciją dėl prostitucijos reglamentavimo galima paaiškinti tuo metu sustiprėjusiomis autoritarizmo tendencijomis ir A. Smetonos pastangomis demonstruoti valią kovojant su blogiu, kuris pasak jo, silpninąs moralę ir ardą šeimos tradicijas. Priemonės, kurių buvo imtasi – policinės. Jomis buvo siekta reiškinių

sunaikinti draudimais ir bausmėmis, o ne jį suvokti ar aiškintis kilmės ir egzistavimo priežastis, o tuomet ieškoti būdų problemai spręsti. Taigi valstybė pasirodė bejėgė valdyti padėtį. Jos praktikuojami draudimai pasirodė neefektyvūs.

Savo ruožtu griežtos prostitucijos reglamentacijos taisyklės paskatino prostitučių emigraciją. Vienos, nematydamos perspektyvų šalyje, vyko savo valia, kitos buvo išvežamos apgaule dirbti Vakarų šalių viešnamiuose. Taigi suaktyvėjo ir prekyba moterimis (Jakabas 1929: 191–193).

Reikia pastebėti, kad Lietuvos valstybė stengėsi užkirsti kelią prekybai „baltosiomis vergėmis“ ir mažinti prostitucijos plitimą. 1929 m. priimtame *Emigracijos įstatymo* 20-ajame straipsnyje numatyta, kad siekiant užkirsti kelią nepilnamečių merginų išvežimui į užsienį prostitucijos tikslais, kelionės sutartyje su moterimi, neturinčia 21 metų, turi būti nurodyta, kurio pilnamečio emigranto priežiūroje ji keliauja. Už skatinimą moterį emigruoti, norint paversti ją kekše svetur, įstatymas numatė baudžiamąją atsakomybę iki 2 metų kalėjimo.

1931 m. Lietuva ratifikavo Ženevos „Tarptautinę kovos su baltųjų vergių prekyba konvenciją“, priimtą dar 1921 m. Šio tarptautinio susitarimo 1-asis straipsnis skelbė, kad kiekviena susitariančioji vyriausybė pasižada įsteigti arba paskirti specialųjį valdžios organą, kuriam būtų pavesta kaupti visas žinias apie moterų ir merginų samdymą dirbti užsienio viešnamiuose. Lietuvos vidaus reikalų ministro 1932 m. kovo 23 d. įsakymu ši misija buvo pavesta Kriminalinės policijos valdybai.

Kai kurias prostitucijos prevencijos priemones numatė ir 1932 m. priimtas „Kino filmų cenzūros įstatymas“. Cenzūrai buvo suteikta teisė spręsti, koks filmas negali būti rodomas nepilnamečiams, kuris gali pakenkti doroviniam, dvasiniam ar fiziniam jaunuo menės auklėjimui.

Pasirašydama tarptautines konvencijas ir susitarimus, nukreiptus prieš prostituciją, Lietuvos vyriausybė stengėsi neatsilikti nuo civilizuotų Vakarų ir gerai atrodyti tarptautinės bendruomenės akyse. Tačiau valstybės vidaus politikai tai neturėjo didesnės įtakos.

Pastangos ne analizuoti, studijuoti prostituciją kaip socialinį reiškinį, suvokti draudimų beprasmiškumą ar ieškoti naujų būdų reiškiniui neutralizuoti, bet jį griežtai reglamentuoti – išliko. Nepaisyta ir to, kad prievartinis reglamentavimas nedavė norimų rezultatų ir susilaukė nevienareikšmio vertinimo visuomenėje. Daugeliui demokratiškai nusiteikusių inteligentų tokia valdžios pozicija atrodė per griežta ir netgi žiauri.

1940 m. Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą. Prasidėjo represiniai veiksmai ne tik prieš buvusius sistemos aktyvistus, bet ir prostitutas, kaip vengiančias dirbti visuomenei naudingą darbą, todėl vertas pasmerkimo ir griežtų bausmių. Nenuostabu, kad 1941 m. birželio 14–18 d. iš Lietuvos kartu su kitais „socialiai pavojingais elementais“ buvo ištremtos ir 449 prostitutės (Skapcevičius, Maksimaitis 1990: 37). Represuoti buvo ir viešnamių savininkai. Tuomet daugeliui inteligentų savos valdžios elgsena prostitučių atžvilgiu jau nebeatrodė tokia griežta.

Išvados

Tarpukario Lietuvoje, kaip ir daugelyje to meto Vakarų šalių, prostitucijos kaip socialinio reiškinio egzistavimo priežastys buvo analogiškos: 1) materialinės aplinkybės (ekonominis skurdas, mažas moterų atlyginimas, nedarbas), 2) individualūs faktoriai (inteligencijos stoka ir charakterio silpnybės), 3) veiksniai, skatinantys užsiimti prostitucija (vienatvė, lytinis palaidumas, alkoholis, seksualinis neišprusimas). Analogiškos ir pasekmės – lytinių ligų plitimas. Išeities ieškota dairantis tiek į Vakarų šalių praktiką, tiek į dar carinėje Rusijoje galiojusią tvarką, įteisinusią jų registraciją ir priežiūrą.

Nebuvo vieningo požiūrio šiuo klausimu ir tarp politinių partijų. Kairiosios partijos (socialistai, liaudininkai) prostituciją laikė blogiu, kurį gimdo kapitalistinė santvarka, o prostitutės – jos aukos, todėl kova su prostitucija negali būti beatodairiška (negali būti prievarta registruojamos, nes tai pažeistų individo teises, taip pat teisę laisvai disponuoti savo kūnu). Laikydami prostituciją šeimos ir tautos moralinių pagrindų griovėja, prieš jos legalizavimą griežtai buvo nusiteikę krikščionys demokratai.

Nesant vieningo požiūrio prostitucijos legalizavimo klausimu, buvo griebtasi kompromiso. Sutarta šią problemą spręsti administraciniu būdu: prostitutes privaloma tvarka registruoti, kas, kaip tikėtasi, padėtų kontroliuoti situaciją. *Laikinosios prostitucijos reglamentacijos taisyklės* (1919 m.) ir jų taikymo praktika visuomenėje susilaukė nevienareikšmio vertinimo. Medikai gana palankiai įvertino taisykles, nes jos įteisino prievartinę priverstinę potencialių ligų nešiotojų apžiūrą, kas žymiai palengvino jų darbą ir iš dalies užtikrino šio tipo ligomis sergančių asmenų nustatymą ir profilaktiką. Krištiškiau taisykles vertino teisininkai, atkreipę dėmesį į asmens teisių suvaržymus (paso atėmimas iš pilietės ir prostitutės knygelės išdavimas vietoj jo, įvairūs suvaržymai dėl buto, gyvenamosios vietos keitimo ir kt.). Abejonių kėlė ir numatyta prievartinė registracija remiantis agentų žiniomis, kurios galėjo būti ir klaidinančios. Nuo pat taisyklių priėmimo vietinės abolicionistės laikė jas neteisingomis ir žeminančiomis moteris.

Ilgainiui prostitučių registracijos sistema pasirodė neefektyvi dėl dviejų dalykų: tai nesumažino prostitučių skaičiaus ir nedavė laukiamų rezultatų kovojant su lytinių ligų plitimu. Valstybė pasirodė bejėgė valdyti padėtį, tačiau ėmėsi gana griežtų priemonių. Stiprėjant autoritarinėms valdymo tendencijoms ir A. Smetonos pastangomis demonstruoti valią kovojant su šiuo blogiu (kuris silpnina moralę ir ardo šeimos tradicijas), o ne aiškintis jo priežastis ir gyvavimo terpę, ieškant pozityvių sprendimų, 1935 m. buvo priimtas *Istatymas kovos su venerinėmis ligomis*, kuriame „policinės įtakos pėdsakai“ išliko gana ryškūs. Baudžiamasis statusas buvo papildytas griežtomis bausmėmis už vertinimąsi prostituciją, viešnamių ar kitokios paleistuvavimo vietos organizavimą ir laikymą. Savo ruožtu griežtos prostitucijos reglamentacijos taisyklės paskatino prostitučių emigraciją, kuri tapo geru pasipelnymo šaltiniu nusikaltėliams, apgaule išveždavusiems merginas į Vakarų šalis dirbti viešnamiuose. Taigi suaktyvėjo ir prekyba moterimis.

Literatūra

- A. J. 1929. Prostitucijos reglamentacijos klausimu, *Policija* 11: 192–193.
- Baudžiamasis statutas su papildomais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais*. 1936. Kaunas.
- Įstatymas kovos su venerinėmis ligomis. 1935. *Vyriausybės žinios*, Nr. 4777, eil. Nr. 3340.
- Jakabas, A. 1929. Prekyba baltosiomis vergėmis, *Policija* 121: 191–193.
- James, H. B. 2003. *Prostitution and the Law*. New York.
- Kalvaitytė, P. 1929. Prostitucija kaip socialinė blygybė ir kaip su ja kovoti, *Naujoji vaidilutė* 3(4): 74.
- Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919-03-13, Nr. 13.
- Lietuvos žinios*. 1929. Nr. 3029.
- Minkevičius, P. 1938. *Metodai ir priemonės kovai su prostitucija*. Kaunas.
- Skapcevičius, V.; Maksimaitis, V. 1990. Prostitucijos socialiniai, teisiniai ir istoriniai aspektai, *Teisės apžvalga* 3: 35.
- Striaukas, B. 1937. Naikintinos požeminės landynės, *Policija* 1: 22.
- Šidlauskas, A. 1929. Prostitucija ir veneros ligų išplitimas Lietuvoje, *Policija* 7: 122–123.
- Vansevičius, S. 1981. *LDK valstybiniai teisiniai institutai*. Vilnius.
- Veržbavičius, L. 1930. Senoji Lietuvos šeimos teisė, *Teisė* 18: 64–81.
- Дюфур, П. 1999. *История проституции*. Москва.

PROSTITUTION AND ITS REGULATION IN INTERWAR LITHUANIA

Valdas Pruskus

Vilnius Gediminas Technical University, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lithuania
E-mail: politologija@vgtu.lt

Summary. The paper analyses the spread of prostitution and the efforts of the state to regulate it in interwar Lithuania. It shows that in Lithuania, as in other Western countries of that time, the reasons for prostitution as a social phenomenon were analogical: economic poverty, low women's salaries, unemployment, loneliness, loose sexual behaviour, alcohol, sexual ignorance. The outcome was analogical – the spread of venereal diseases. The way out of the situation had been finally found both in the Western countries and czarist Russia where the registration and observation of prostitution had been legalized. In interwar Lithuania the political parties did not have a unanimous point of view on the issue as well. In default of a unanimous point of view regarding prostitution a compromise was reached. It was agreed to solve the problem in an administrative way by implementing a compulsory registration of prostitutes which was believed to help to control the situation.

It is shown in the paper that *Temporary rules on the regulation of prostitution* adopted in Lithuania in 1919 and their application were evaluated ambiguously by society. The lawyers evaluated them especially critically referring to the restrictions of individual rights such as withdrawal of the passport from a citizen (even it was a prostitute) and provision of the registration book of a prostitute instead, various restraints concerning the flat, change of the place of residence, etc. Local abolitionists treated the rules as unfair and humiliating women.

Eventually the system of registration of prostitutes appeared to be effectless; it neither decreased the number of prostitutes nor gave expected results in fight against venereal diseases. The authoritarian ruling was getting stronger, and the President A. Smetona tried to demonstrate his

will in the fight against that evil, which destroyed morality and family traditions, without abolishing the causes of the phenomenon and searching for positive decisions; therefore, in 1935 the “Law on fight against venereal diseases” was adopted, in which “the traces of police influence” still remained quite evident. The penal code was complemented with strict fines for prostitution, organization and keeping of brothels or other places of prostitution. In turn strict rules on the regulation of prostitution stimulated the emigration of prostitutes, which became the benefit for criminals who by trick transported prostitutes to the Western countries to work in brothels. Thus it stimulated the traffic in women.

Keywords: interwar Lithuania, prostitution, law, society regulation of prostitution, abolitionism, police.

Valdas Pruskus. Humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras (1985) ir habilituotas socialinių mokslų (sociologija) daktaras (1997). Vilniaus Gedimino technikos universiteto ir Vilniaus pedagoginio universitetų profesorius, VPU Sociologijos ir politikos tyrimų centro vadovas.

Mokslinių interesų sritys: katalikų socialinės minties raida Lietuvoje, ekonomikos ir etikos sąveikos galimybės rinkos sąlygomis, religijos ir politikos sociologija, tarpkultūrinė ir neformalioji komunikacija.

Valdas Pruskus is a Doctor of Humanities (philosophy, 1985), a Habilitated Doctor of Social Sciences (sociology, 1997), Professor at Vilnius Gediminas Technical University and Vilnius Pedagogical University and a member of the Lithuanian Catholic Academy of Sciences.

Research interests: the development of catholic social ideas in Lithuania, possibilities of the interaction between economy and ethics under market conditions, sociology of religion and policy, intercultural and informal communication.